

Capital, culture and political action: A comparative study of people and Clergymen

Shahin Shokoohi¹

1. Department of Sociology, Faculty of Social Science, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: ShahinShokoohi@ut.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received 26 August 2024
Received in revised form 29
September 2024
Accepted 10 March 2025
Published online 9 April 2025

Keywords:

Political culture, Political
action, Social capital, Cultural
capital, Economic capital.

ABSTRACT

Throughout the tumultuous history of Iranian politics and society, the clergy have consistently held a central position. Social and political transformations in the country have often been intertwined with their active involvement. One of the fundamental goals and promises of the Islamic Revolution was to universalize political activism among all citizens, transforming them into active and engaged individuals. However, it appears that the political participation of the general populace in the decades following the revolution has largely been limited to electoral involvement. In contrast, the political activism of the clergy is officially recognized by the political system, and they are provided with resources and opportunities for this purpose.

This study aims to gain a more precise understanding of the political activism and political culture of two distinct groups: the general populace and the clergy. It also investigates the relationship between these variables and their various forms of economic, social, and cultural capital. The research is based on a theoretical model derived from Pierre Bourdieu's field theory.

This is a descriptive-analytical study that employed a survey questionnaire method for collecting field data. The statistical population included the clergy and the general populace in Tehran. A non-random quota sampling method was used: for the clergy, 25 seminaries were randomly selected, and then 30 individuals were incidentally selected from each seminary; for the general populace, public squares in Tehran's 22 districts were randomly selected, and individuals were accidentally selected.

The variables were operationalized and measured as follows: social capital (based on Putnam's theory and the instrument by Qasemi et al., encompassing trust, norms, and cooperation networks); cultural capital (as defined by Bourdieu, including educational, artistic, scientific, and religious activities, ownership of cultural goods, and educational qualifications); economic capital (employment, income, ownership, and savings); political culture (from a participatory vs. subject perspective, based on Almond and Verba's model and measured using indicators from Muller, Olsen, Whitefield, and Evans); and political activism (based on Milbrath and Goel's model, including voting, electoral campaigning, contacting officials, protesting, and social activities). The reliability of the indices was confirmed by Cronbach's alpha (ranging from 0.738 to 0.771), and the validity of the political culture and activism scales was established through factor analysis (KMO > 0.8).

Data analysis revealed that within the general populace group, all types of capital (economic, social, and cultural) had a significant relationship with political culture. Social and cultural capital demonstrated a positive and direct relationship, whereas economic capital exhibited a negative and inverse relationship with political culture. In the clergy group, only social capital showed a significant relationship with political culture. A significant and positive relationship was observed between political culture and political activism in both the general populace and clergy groups, although the intensity of this relationship was stronger among the general populace. The mean score for political activism among the clergy (4.29) was significantly higher than that of the general populace (2.98). Furthermore, 45% of the clergy exhibited high political activism, compared to only 8.8% of the general populace.

These findings suggest that the political culture and activism of the general populace and the clergy are influenced by different mechanisms related to various forms of capital. The lack of significant influence of personal economic capital on the political culture of the clergy can be attributed to their historical background and institutional structure, which views political activism as independent of individual economic status and benefits from resources such as religious endowments (e.g., khums, zakat) and ties to the bazaar. Conversely, the inverse relationship between the general populace's economic capital and their support for the political system may indicate the impact of material pressures on their political attitudes. Social capital significantly enhances the participatory nature of the general populace's political culture (by 37%). In contrast, the political culture of the clergy, despite their high social capital, shows a weaker correlation with it and appears more rooted in Islamic principles and a sense of religious duty (taklif-garaee), potentially indicating a divergence between the two groups. An increase in cultural capital among the general populace, while fostering a more participatory political culture (20% increase), enhancing feelings of political efficacy (21% increase), and strengthening pro-democracy sentiments (28% increase), concurrently reduces support for the political system (by 11%). Given the existing limitations on activism, this could lead to alienation or demands for change, aligning with theories of relative deprivation and unbalanced development. The higher political activism among the clergy is attributable to their more participatory political culture and the system's formal recognition and facilitation of their engagement, positioning them as Milbrath's "political gladiators."

Cite this article: Shokoohi, Sh. (2025). Capital, culture and political action ... *Sociological Review (Social Science Letter)*, 32 (1), 357-376.

DOI: <http://doi.org/10.22059/JSR.2025.370663.1936>

© The Author(s).

University of Tehran Press.

DOI: <http://doi.org/10.22059/JSR.2025.370663.1936>

سرمایه، فرهنگ و کنشگری سیاسی: مطالعه مقایسه‌ای مردم و روحانیان

شاهین شکوهی^۱

۱. گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: ShahinShokoohi@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	یکی از اهداف اصلی و وعده‌های انقلاب ۱۳۵۷، فراگیر کردن کنشگری سیاسی در میان آحاد مردم بود. با وجود این، کنش سیاسی مردم در طول پنج دهه گذشته، عمدتاً به مشارکت در انتخابات محدود شده است؛ در حالی که روحانیان، امکانات و فرصت‌هایی برای کنشگری سیاسی در اختیار دارند. پژوهش حاضر با هدف شناخت نوع کنشگری سیاسی و فرهنگ سیاسی «مردم» و «روحانیان» و رابطه آن با انواع سرمایه‌ها، بر مبنای یک مدل نظری برگرفته از نظریه میدان پیر بورديو، و با روش پیمایش پرسشنامه‌ای انجام پذیرفته است. تحلیل داده‌ها نشان داد که در گروه «مردم»، انواع سرمایه (اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی) با فرهنگ سیاسی رابطه معنی‌داری دارند؛ سرمایه اجتماعی و فرهنگی رابطه مثبت و مستقیم، اما سرمایه اقتصادی رابطه منفی و معکوس. در گروه «روحانیان»، صرفاً میان سرمایه اجتماعی با فرهنگ سیاسی رابطه‌ای معنی‌دار مشاهده شد. عدم تأثیرپذیری معنادار فرهنگ سیاسی روحانیان از سرمایه اقتصادی شخصی، با پیشینه تاریخی و ساختار نهادی آنان که کنشگری سیاسی را فارغ از وضعیت اقتصادی فردی می‌داند و از منابعی چون وجوهات شرعی و پیوند با بازار بهره‌مند است، قابل توجیه است. در مقابل، رابطه معکوس سرمایه اقتصادی مردم با پشتیبانی از نظام، می‌تواند نشانه‌ای از تأثیر فشارهای اقتصادی بر نگرش سیاسی باشد. سرمایه اجتماعی، فرهنگ سیاسی مردم را مشارکتی‌تر می‌کند، حال آنکه فرهنگ سیاسی روحانیان، علی‌رغم برخورداری از سرمایه اجتماعی بالا، ارتباط کمتری با سرمایه اجتماعی دارد. سرمایه فرهنگی در مردم، ضمن ارتقای فرهنگ سیاسی مشارکتی (۲۰ درصد)، احساس اثربخشی سیاسی (۲۱ درصد) و دموکراسی‌خواهی (۲۸ درصد)، همزمان حمایت از نظام سیاسی را کاهش (۱۱ درصد) می‌دهد که با توجه به محدودیت‌های کنشگری، می‌تواند به بیگانگی یا مطالبه تغییر منجر شود؛ همسو با نظریات محرومیت نسبی و توسعه نامتوازن. کنشگری سیاسی بالاتر روحانیان نیز به فرهنگ سیاسی مشارکتی‌تر آنان و رسمیت و تسهیلات نظام برای کنشگری این گروه بازمی‌گردد و آنان را در جایگاه «گلادیاتورهای سیاسی» میلبرت قرار می‌دهد.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۰۵	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۷/۰۸	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۰	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۱/۲۰	
کلیدواژه‌ها:	
فرهنگ سیاسی، کنشگری	
سیاسی، سرمایه اجتماعی، سرمایه	
فرهنگی، سرمایه اقتصادی	

استناد: شکوهی، شاهین (۱۴۰۴) سرمایه، فرهنگ و کنشگری سیاسی: مطالعه مقایسه‌ای مردم و روحانیان. مطالعات جامعه‌شناختی (نامه علوم اجتماعی سابق)، ۳۲، (۱).

۳۷۶-۳۵۷

DOI: <http://doi.org/10.22059/JSR.2025.370663.1936>

© نویسنده‌گان.

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

مقدمه

بروز اجتماعی سیاسی دین نیز همواره مورد بحث اندیشمندان دینی و غیردینی بوده است. شیعیان بر این باور هستند که دین و سیاست تفکیک‌ناپذیر هستند و نهاد روحانیت علاوه بر پرداختن به امور معنوی باید کارکرد سیاسی و اجتماعی داشته باشد. از آنجا که نظام حکومتی فعلی ایران برگرفته از قرائتی خاص از اسلام (یعنی اسلام سیاسی شیعی) است و تصمیم‌گیری درباره ابعاد مختلف جامعه (سیاست‌گذاری‌های خرد و کلان) با نگاه به مذهب اتخاذ می‌گردد؛ هر اشتباه در نظام تصمیم‌گیری، علاوه بر تضعیف خود مذهب و وارد کردن خدشه بر ایده حکومت دینی، زندگی و کنش افراد جامعه در حال و آینده را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد.

تبلور سیاسی و اجتماعی نهاد روحانیت در جامعه ایرانی با طی مسیری طولانی رخ داده است که می‌توان آغاز این مسیر را شکل‌گیری نیروی سیاسی روحانیان شیعه در دوره صفویه دانست. تحول بعدی این نیروی سیاسی در دوره قاجاریه و در جریان نهضت تنباکو و جنبش مشروطه رخ داد و بعدتر سرمایه اجتماعی انباشته روحانیان در وقوع انقلاب ۱۳۵۷ مؤثر واقع شد. برخی مدعی هستند که روحانیت مبارز شیعه به رهبری آیت‌الله خمینی، با توصیف و تبیین شرایط عینی نابسامان و نامطلوب حاکم بر دولت و جامعه در زمان رژیم پهلوی و با طرح و ترویج مکتب جایگزین برای ایدئولوژی شاهنشاهی یعنی اسلام ولایی، پذیرش رهبری انقلاب، کادر سازی، تربیت نیروهای انقلابی و مانند آن‌ها اساسی‌ترین تشکیلاتی بوده است که توان به جنبش درآوردن قشرها و توده‌های مردم برای سرنگونی نظام شاهنشاهی پهلوی را داشته است (مظفری، ۱۳۹۴). پس از انقلاب اسلامی و تشکیل نظام جمهوری اسلامی در ایران، دین اسلام و مذهب تشیع به هسته مرکزی نظام حکومتی ایران بدل شد و طبیعتاً روحانیت به‌عنوان سازمان مرکزی دین نقش قابل‌توجهی در این نظام برعهده گرفت. اما باید توجه شود که روحانیت با تکیه بر مردم و به‌پشتوانه سرمایه اجتماعی انباشته خود به قدرت رسید؛ بنابراین برای ادامه حیات سیاسی و اجتماعی خود نیز همچنان به پشتیبانی مردمی نیاز دارد و در غیر این صورت از جانب مردم پس‌زده می‌شود. عدم توجه نهاد روحانیت و روحانیان به مطالبات و خواسته‌های مردم، موجب شده است که میزان اعتماد اجتماعی به روحانیان پایین بیاید. طبق داده‌های پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، میزان اعتماد «زیاد» یا «خیلی زیاد» به روحانیان از حدود ۴۷ درصد در سال ۱۳۸۶ به ۲۵ درصد در سال ۱۴۰۲ رسیده است. حدود ۵۷ درصد از پاسخگویان نیز اعلام کرده‌اند که اعتماد «کم» یا «خیلی کم» به روحانیت دارند. از سوی دیگر یکی از اهداف اصلی انقلاب اسلامی، فراگیر کردن کنشگری سیاسی در میان مردم بوده است. مردم ایده‌آل برای ایدئولوژی انقلاب اسلامی، مردمی هستند که با سرمشق گرفتن از اسلام ناب، در راستای اعتلای جامعه در عرصه‌های مختلف اقدام به مشارکت سیاسی می‌کنند. انقلاب اسلامی این وعده را به مردم داد که می‌توانند به‌جای انفعال سیاسی و آلت دست شدن، فعالانه در سیاست مشارکت کنند و حتی نوع نظام سیاسی مستقر مطابق با نظر مردم مشخص شود. اما به نظر می‌رسد با گذشت چند دهه از عمر انقلاب اسلامی، کنش سیاسی مردم به انتخابات محدود شده است و این در حالی است که کنشگری روحانیان در سیاست از سوی نظام سیاسی فعلی به رسمیت شناخته شده و روحانیان امکانات و دسترسی‌های زیادی برای کنشگری سیاسی دارند. این تفاوت در فرصت‌ها و امکانات کنشگری سیاسی، می‌تواند گسست میان نهاد روحانیت و بدنه جامعه و گسست اجتماعی از دین سیاسی را تشدید و بحرانی کند و به بازنویسی صحنه سیاسی ایران منجر شود.

پژوهش حاضر، قصد دارد تأثیر انواع سرمایه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بر فرهنگ سیاسی روحانیان و مردم و بازتاب آن در کنش سیاسی‌شان را بررسی کند. تفاوت میان کنشگری سیاسی با نوع کنشگری سیاسی مردم و روحانیان و بین فرهنگ سیاسی با انواع سرمایه‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی آنان هم بررسی شده است.

مبانی و چهارچوب نظری

به نظر پیر بوردیو^۱، سرمایه را می‌توان هر منبعی دانست که در عرصه‌ای خاص اثر بگذارد و این امکان را به فرد بدهد که به‌واسطه مشارکت در رقابت بر سر آن، به سودی خاص برسد. به عقیده بوردیو در هر میدانی میان بازیگران یا گروه‌های اجتماعی، انواع سرمایه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ردوبدل می‌شود. اشکال مختلف سرمایه وابستگی متقابل دارند و تقویت‌کننده یکدیگر هستند؛ به‌عنوان مثال، سرمایه اجتماعی و فرهنگی نقش مهمی در شکل‌گیری سرمایه انسانی دارند و برعکس. در ادامه به توضیح انواع سرمایه پرداخته می‌شود:

«**سرمایه اجتماعی**»^۲: مجموعه منابع مادی یا معنوی است که به یک فرد یا گروه اجازه می‌دهد تا شبکه پایداری از روابط کم‌وبیش نهادینه‌شده آشنایی و شناخت متقابل را در اختیار داشته باشد. (بوردیو به نقل از فیلد، ۱۳۹۲: ۳۱). سرمایه اجتماعی به‌طور گسترده به آن دسته از عوامل مؤثر در گروه‌های اجتماعی اشاره دارد که شامل مواردی همچون روابط بین فردی، احساس مشترک هویت، درک مشترک، هنجارهای مشترک، ارزش‌های مشترک، اعتماد، همکاری و متقابل است. عضویت در یک گروه هریک از اعضایش را از پشتیبانی جمعی برخوردار می‌سازد؛ صلاحیتی که آنان را سزاوار «اعتبار» به معانی مختلف کلمه می‌کند (بوردیو به نقل از موسوی و علی پور، ۱۳۹۱: ۴۹). رابرت پاتنام^۳ در تعریف سرمایه اجتماعی را چنین تعریف می‌کند: اعتماد، هنجارها و شبکه‌هایی که همکاری و تعاون را برای نیل به منافع متقابل آسان می‌سازند. به‌زعم پاتنام، شبکه‌های مشارکت مدنی (نظیر انجمن‌های شکل‌گرفته در نظام همسایگی، تعاونی‌ها، باشگاه‌های ورزشی و نظیر آن‌ها) از اشکال اساسی سرمایه اجتماعی محسوب می‌شوند (شارع پور، ۱۳۸۵: ۳۵). از نظر او سرمایه اجتماعی، عبارت از شبکه‌ها، هنجارهای معامله متقابل و اعتماد اجتماعی است که هماهنگی و همکاری را برای منفعت متقابل تسهیل می‌کند. استفاده پاتنام از مفهوم سرمایه اجتماعی، به بحث درباره التزامات شهروندی و دموکراسی برمی‌گردد. به نظر پاتنام همکاری داوطلبانه در جامعه‌ای که سرمایه اجتماعی را در شکل هنجارهای عمل متقابل و شبکه‌های مشارکت مدنی به ارث برده، بهتر صورت می‌گیرد (موسوی و علی پور، ۱۳۹۱: ۶۵).

«**سرمایه فرهنگی**»^۴: سرمایه فرهنگی را می‌توان یک «دارایی» تعریف کرد که منسجم کننده، ذخیره کننده یا تأمین‌کننده ارزش فرهنگی است؛ علاوه بر هرگونه ارزش اقتصادی که می‌تواند داشته باشد. سرمایه فرهنگی به دو صورت وجود دارد: اولاً ممکن است ملموس باشد یعنی به شکل بناها، محل‌ها، اماکن، آثار هنری و مجسمه‌ها و به‌طور کلی سرمایه فرهنگی شامل و نه محدود به میراث فرهنگی ملموس است و ثانیاً سرمایه فرهنگی ممکن است ناملموس باشد یعنی به شکل سرمایه معنوی به‌صورت ایده‌ها، اعمال، عقاید و ارزش‌هایی باشد که در یک گروه مشترک است (یاسریان، ۱۳۹۰). بوردیو، سرمایه فرهنگی را به سه شکل عنوان می‌کند: **(الف)** در حالت **متجسد**، شکل خصائص دیرپای فکری و جسمی. **(ب)** در حالت **عینیت یافتگی** به شکل کالاهای فرهنگی (تصاویر، کتاب‌ها، لغت‌نامه‌ها، ماشین‌آلات و غیره). **(ج)** در حالت **نهادینه‌شده**، شکلی از عینیت یافتگی که باید حسابش را جدا کرد مانند مدارک تحصیلی (Bourdieu, 1986). کالاهای فرهنگی شامل آن دسته از کالاها خواهد بود که تعریف‌کننده شیوه متمایزی از زیست است و لذا دربرگیرنده اندیشه ویژه‌ای نیز خواهد بود. کالاهای فرهنگی به دلیل داشتن بار نمادین بسیار قدرتمند

1 Pierre Bourdieu

2 Social capital

3 Robert D. Putnam

4 Cultural capital

می‌توانند طبقه‌بندی و سلسله‌مراتبی بودن اعضای جامعه را در فضاهای تعاملی اجتماعی مشخص سازند. (بلاغی، ۱۳۹۱: ۴۶). سرمایه فرهنگی برخاسته از سه منشأ گوناگون است که عبارت‌اند از: پرورش خانوادگی و اجتماعی و طبقاتی.

«**سرمایه اقتصادی**»^۱: سرمایه اقتصادی یا ثروت مادی را می‌توان قدرت پرداخت برای خرید کالاها یا توان کسب پول به واسطه فروش دارایی‌ها دانست. بدین ترتیب، مجموع دارایی‌های مادی (اقتصادی) افراد را می‌توان سرمایه اقتصادی آن‌ها در نظر گرفت. داشتن سرمایه اقتصادی افراد را قادر می‌کند تا کالاها و فرهنگی بیشتری اختیار کنند و از امکانات تحصیلی و آموزشی بیشتری بهره‌مند شوند و از این رهگذر، سرمایه فرهنگی خود را افزایش دهند. بدین طریق موقعیت افراد برحسب حجم و نوع سرمایه آن‌ها مشخص می‌شود و جایگاه آنان را ابتدا در خانواده و سپس در جامعه مشخص می‌سازد (بورديو، ۱۳۹۵).

«**فرهنگ سیاسی**»^۲: مجموعه خاصی از فرهنگ عمومی که به زندگی سیاسی نظر دارد را بیان می‌کند؛ و بر مسائلی مانند چگونه حرکت کردن، تفکر کردن و تصمیم‌گیری در مورد مسائل سیاسی و ساختار نظام سیاسی متمرکز است (شایگان فرد، ۱۳۸۸: ۴). فرهنگ، به صورت‌های مختلف زندگی سیاسی را تحت تأثیر قرار می‌دهد: اولویت‌های سیاسی را تنظیم می‌کند؛ راه‌های تعقیب اولویت‌ها و اهداف را مشخص می‌کند، الگوهای اقتدار را می‌سازد و تداوم می‌بخشد؛ هویت‌های سیاسی را شکل می‌دهد و تقویت می‌کند؛ رفتار دیگران را برای ما فهم‌پذیر می‌کند و منابعی برای سازمان‌دهی و بسیج سیاسی فراهم می‌کند (گل محمدی، ۱۳۸۶: ۱۹). به نظر گابریل آلmond^۳، هر نظام سیاسی در درون الگویی خاص از سمت‌گیری برای کنش سیاسی فعالیت دارد که خوب است آن را فرهنگ سیاسی بنامیم (Almond, 1956: 396). آلmond و وریا به سه نوع فرهنگ سیاسی اشاره می‌کنند که البته مبنای اصلی این تقسیم‌بندی، سطح و نوع مشارکت سیاسی است: الف) فرهنگ سیاسی محدود که در آن مردم تصور نمی‌کنند که می‌توانند در شکل‌گیری و دگرگونی هدف‌های سیاسی مؤثر باشند. ب) فرهنگ سیاسی تبعی که در آن به علت نبود نهادهای بیان و تجمع خواسته‌ها و تقاضاها یا ضعف ساختارهای نهاده، افراد نمی‌توانند از کارایی سیاسی چندانی برخوردار باشند. در این نوع فرهنگ، نخبگان سیاسی سخنگوی خواسته‌های مردم هستند. ج) فرهنگ سیاسی مشارکتی در این فرهنگ مردم به صورت نسبی در نهاده‌ها و نیز داده‌ها نقش دارند و نسبت به رفتار نخبگان سیاسی حساس‌اند. در این نوع فرهنگ سیاسی، شهروندان در سیاست مشارکت فعال دارند، امنیت، انسجام و اعتماد در فرهنگ سیاسی مشارکتی در سطحی بالا وجود دارد (قوام، ۱۳۸۱: ۷۳). البته آلmond تأکید می‌کند که نوع خالصی از فرهنگ سیاسی مشاهده نمی‌شود و همواره ترکیبی از آن‌ها حاضر است.

«**کنش سیاسی**»^۴: به‌زعم ماکس وبر کنش عبارت از تمام رفتارهای انسانی است که در آن فرد کنشگر معنای ذهنی به رفتارش نسبت می‌دهد. کنش در این معنا ممکن است مشهود یا صرفاً درونی یا ذهنی باشد، ممکن است شامل مداخله مثبت در یک موقعیت، یا خودداری عمدی از چنین مداخله‌ای یا پذیرش منفعلانه وضعیت باشد. منظور وبر از کنش، رفتار معنادار و هدفمند است و همین کنش معنادار اجتماعی موضوع جامعه‌شناسی به شمار می‌رود؛ کنش‌های معنی‌داری که معطوف به انسان‌های دیگر است و یا دیگران را به حساب می‌آورد (کرایب، ۱۳۹۶: ۹۳). وبر در نگاهی کلی، سیاست را تلاش افراد برای سهم‌بری از قدرت یا اعمال نفوذ بر توزیع آن می‌داند. اگر موضوع سیاست، قدرت باشد پس کنش سیاسی نیز کنشی است که در ظرف جامعه، معطوف به دیگر افراد و برای سهم‌شدن در قدرت- در سطوح مختلف- انجام می‌شود و الزاماً کنشی اجتماعی و واجد معنا می‌باشد. از آنجاکه قدرت و اقتدار

1 Economic capital

2 political culture

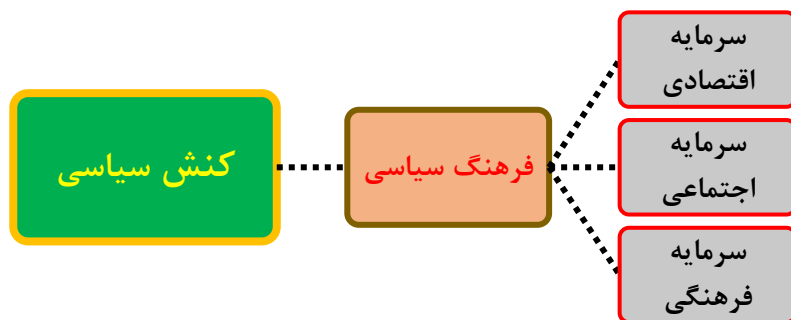
3 Gabriel Almond

4 Political action

هسته اصلی علم سیاست است، بنابراین هر نوع کنشی که هدف آن آگاهانه متوجه قدرت و اقتدار باشد، کنش سیاسی محسوب می‌شود (کاویانی و عزیزی، ۱۳۹۰: ۱۵۷).

اگر در نظر داشته باشیم که هرگاه افراد برای رفتار خود معنای ذهنی خاصی قائل شوند، کنش پدید می‌آید؛ می‌توان مشارکت را از مصادیق کنش اجتماعی دانست که تمامی احکام و عوارض آن را نیز دارا است. بدون کنش اجتماعی، مشارکتی ایجاد نمی‌شود و از آنجایی که شرط کنش، آگاهی تعمدی معطوف به دیگران است، مشارکت را نیز می‌توان یک کنش اجتماعی دانست. مایکل راش مشارکت سیاسی را درگیر شدن فرد در سطوح مختلف فعالیت در نظام سیاسی تا داشتن مقام رسمی سیاسی تعریف می‌کند (راش، ۱۳۹۳: ۱۲۳). باید به خاطر داشت که این فرهنگ سیاسی است که مشارکت سیاسی را پدید می‌آورد؛ هرچه فرهنگ سیاسی از فرهنگ انقیاد و تابعیت دور و به فرهنگ مشارکتی نزدیک شود، مشارکت سیاسی افزایش می‌یابد و انواع آن متفاوت می‌شود (میکائیلی، ۹۱). همچنین محققان زیادی از جمله میلبرث و گوئل^۱ اشاره کرده‌اند که همبستگی‌های آماری نیرومندی میان میزان مشارکت سیاسی و احساس اثربخشی سیاسی وجود دارد. میلبرث در کتاب *مشارکت سیاسی*، سلسله‌مراتبی از مشارکت را مطرح می‌کند که دامنه‌ای از عدم درگیری تا گرفتن مقام رسمی دولتی را در بردارد و رأی دادن در انتخابات را پایین‌ترین سطح مشارکت واقعی عنوان می‌کند (میلبرث و گوئل، ۱۳۸۶).

از نظر بوردیو، میدان فضای نسبتاً مستقلی است که محمل تکوین هویت در قالب منش به حساب می‌آید (جمشیدی‌ها و پرستش به نقل از پیتو ۱۹۹۶) عادت‌واره آن‌گونه که بوردیو می‌گوید «ذهنیت اجتماعی شده» و «متجسد اجتماعی» است (گرنفل، ۱۳۹۳: ۱۰۹). عادت‌واره به منزله‌ی اصل مولد عمل را می‌توان نظامی از آمادگی‌ها برای تولید کنش عملی تلقی کرد. به بیان دقیق‌تر، عادت‌واره طرحی مولد است که شیوه فکری، کنشی و حتی زندگی را تولید می‌کند (کنوبلاخ، ۱۳۹۰: ۳۲۶). عادت‌واره شامل فرهنگ نیز می‌شود و بنابراین می‌توان چنین برداشت کرد که فرهنگ متأثر از سرمایه‌های مختلف است. با توجه به متغیرهای موردبررسی در پژوهش حاضر، می‌توان فرهنگ سیاسی را نیز جزئی از فرهنگ و درواقع جزئی از میدان دانست که تحت تأثیر سرمایه‌ها است. همچنین طبق نظریات بوردیو عمل یا کنش نیز متأثر از عادت‌واره است و درواقع، عادت‌واره مبنای کنش است. بنابراین می‌توان استنباط کرد که کنش سیاسی تابعی از فرهنگ سیاسی است.

نمودار شماره ۱) مدل نظری پژوهش

با توجه به مدل نظری فوق، فرضیات پژوهش بدین قرار است:

- (۱) میان سرمایه اقتصادی با فرهنگ سیاسی در میان «مردم» و «روحانیان» رابطه وجود دارد.
- (۲) میان سرمایه فرهنگی با فرهنگ سیاسی در میان «مردم» و «روحانیان» رابطه وجود دارد.
- (۳) بین فرهنگ سیاسی «مردم» و «روحانیان» و کنشگری سیاسی آن‌ها رابطه وجود دارد.
- (۴) بین فرهنگ سیاسی «مردم» و «روحانیان» و کنشگری سیاسی آن‌ها رابطه وجود دارد.
- (۵) بین کنشگری سیاسی «مردم» با کنشگری سیاسی «روحانیان» تفاوت وجود دارد.

پیشینه پژوهش

جوادی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «رابطه بین طبقه اجتماعی و فرهنگ سیاسی در شهر اردبیل» که به صورت پیمایش پرسشنامه‌ای انجام شده است؛ دریافتند که فرهنگ سیاسی طبقه پایین و متوسط از نوع «محدود-تبعی» و فرهنگ سیاسی طبقه بالا از نوع «تبعی-مشارکتی» است. همچنین، تفاوت معنی‌داری بین فرهنگ سیاسی طبقه متوسط و پایین وجود ندارد؛ ولی فرهنگ سیاسی طبقه بالا، تفاوت معنی‌داری با فرهنگ سیاسی طبقه متوسط و پایین دارد. آن‌ها عنوان می‌کنند که فرهنگ سیاسی طبقات اجتماعی در ایران گویای شکاف بین نظام سیاسی و مردم، بی‌اعتمادی نهادی، دوری از اقتدارگرایی و پیچیده پنداشتن موضوع سیاست است. بنابراین فرهنگ سیاسی در اذهان و اندیشه‌ها رشد یافته؛ ولی در بعد رفتاری و عملی عقب‌افتاده است که می‌تواند ناشی از «هزینه‌های فعالیت سیاسی» باشد؛ و یا ناشی از «فرهنگ سیاسی» که در طول تاریخ در ایران وجود داشته است. همچنین با توجه به اینکه فرهنگ سیاسی طبقه متوسط و پایین تفاوت معنی‌داری با هم ندارند و نوع فرهنگ سیاسی این طبقات محدود و تبعی است این طبقات دچار انفعال سیاسی شده و توسعه سیاسی جامعه را تحت تأثیر قرار داده است.

مسعودی و همکاران^۱ (۲۰۲۰) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر فرهنگ سیاسی (مطالعه موردی: معلمان شهر خرم‌آباد)»، به این نتیجه رسیدند که بین بعد شناختی، ارتباطی و ساختاری سرمایه اجتماعی با فرهنگ سیاسی معلمان رابطه معنی‌داری وجود دارد. به‌طوری‌که با افزایش هر سه بعد سرمایه اجتماعی، میزان نقش سیاسی معلمان افزایش می‌یابد. نویسندگان مقاله مذکور عنوان می‌کنند که سرمایه اجتماعی از رهگذر تقویت مؤلفه‌های جامعه مدنی، شهروندان را توانمند کرده و بر شکل‌گیری دموکراسی و فرهنگ مشارکتی تأثیر می‌گذارد. در نتیجه، شهروندانی که دارای سرمایه اجتماعی بالاتری هستند؛ با ردّ فرهنگ سیاسی محدود، به فرهنگ سیاسی مشارکتی تمایل نشان می‌دهند.

پژوهش مهدی شاهین^۲ (۲۰۱۶) با عنوان «رابطه سرمایه اجتماعی و مشارکت سیاسی» که به روش توصیفی پیمایشی و با استفاده از توزیع پرسشنامه میان ۲۰۰ نفر از کارکنان وزارت امور اقتصادی و دارایی و گمرک جمهوری اسلامی ایران انجام شده است؛ نشان داد که سطح مشارکت سیاسی و سرمایه اجتماعی در جامعه مورد مطالعه در وضعیت خوبی است و بین سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های آن با گرایش به مشارکت سیاسی کارکنان رابطه‌ای معنی‌دار وجود دارد. بنا بر یافته‌های پژوهش مذکور، سرمایه اجتماعی منعکس‌کننده رابطه اساسی بین افراد و سازمان‌دهی کنش‌های آن‌هاست. حضور سرمایه در یک جامعه کارآمد باعث می‌شود که شهروندان، احساس مسئولیت اجتماعی کنند و به طرح مطالبات خود برای پیشرفت بپردازند.

آزاد نمکی (۱۳۹۰) در پژوهش خود با عنوان «مقایسه‌ی دو رهیافت نظری فرهنگ سیاسی (سرمایه اجتماعی و توسعه‌ی انسانی) به لحاظ تبیین میزان ارزش‌های ابراز وجود در سطح استان‌های ایران» بیان کرده است که اهمیت نقش ارزش‌های توده در گذار به

1 Nasratullah Masoudi, Asghar Mohammadi & Ahmad Azin

2 Mahdi Shahin

دموکراسی در سال‌های اخیر برجستگی خاصی یافته است. نتایج پژوهش حکایت از ارتباط تعدادی از شاخص‌های سرمایه اجتماعی با ارزش‌های رهاکننده، یعنی نوع دموکراتیک فرهنگ سیاسی دارند.

یوئن و تانگ^۱ (۲۰۲۱) در مقاله‌ای با عنوان «*نیستاکرام و سرمایه اجتماعی: کنشگری جوانان در جنبشی شبکه‌ای*»، مطرح می‌کنند که کنشگران نوجوان می‌توانند با استفاده از بستر رسانه‌های اجتماعی صدایی رسا داشته باشند و شبکه شوند. مجموعه‌ای از اقدامات جمعی در شبکه‌های اجتماعی، امکان به‌هم‌پیوستن تعداد زیادی از نوجوانان را در شبکه‌های غیررسمی و در راستای اهداف جنبشی فراهم می‌کند. این شبکه‌های غیررسمی، ساختاری نسبتاً غیرمتمرکز دارند و از قدرت بسیج‌کنندگی نابرابری برخوردارند. دسترسی کنشگران به سرمایه اجتماعی نامتقارن است و این موضوع توان کنش ورزی سیاسی آن‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ بنابراین، سرمایه اجتماعی در دسترس اعضای شبکه‌ها، نابرابری در توزیع نسبی قدرت بسیج‌کنندگی را به‌دنبال دارد. افراد دارای سرمایه اجتماعی بیشتر، توان بیشتری در شکل دادن به روایت‌های جنبش در حوزه آنلاین دارند و در سازمان‌دهی اقدامات اعتراضی نیز از اعتمادبه‌نفس بیشتری برخوردارند؛ درحالی‌که افراد دارای سرمایه اجتماعی کمتر، نقشی منفعلانه دارند. البته که چنین افرادی، می‌توانند از طریق تصاحب انواع مختلف سرمایه اجتماعی به کنشگران سیاسی قدرتمندی تبدیل شوند که قادر به بسیج منابع و استفاده از فرصت‌های سیاسی هستند. به‌طور کلی، گروه‌های جنبشی غیررسمی مبتنی بر فضای دیجیتال، نقش مهمی در توانمندسازی فعالان نوجوان برای بسیج کنش‌های جمعی دارند و به نوجوانان اجازه می‌دهند تا سرمایه اجتماعی نهفته خود را آزاد کنند.

جان تورل^۲ (۲۰۰۳) در پژوهش خود تحت عنوان «*پیوند سرمایه اجتماعی با مشارکت سیاسی: انجمن‌های داوطلبانه و شبکه‌های استخدا/م در سوئد*» به این نتیجه رسیده است که رابطه عمیقی بین سرمایه اجتماعی و مشارکت سیاسی وجود دارد. به‌طوری‌که نشان داده‌شده است که پیوند افراد با انجمن‌های داوطلبانه چندانکه برای فعالیت‌های سیاسی بااهمیت است.

روش تحقیق

جامعه آماری پژوهش حاضر، «روحانیان» و «مردم» تهران هستند. مطابق آخرین آمار، مدیر سابق حوزه علمیه تهران عنوان کرده است که حدود ۷ هزار طلبه در مدارس علمیه تهران حضور دارند (خبرگزاری نسیم، ۱۲ بهمن ۱۳۹۴). همچنین مطابق سرشماری نفوس و مسکن در سال ۹۵، تهران بیش از ۱۲ میلیون و ۵۰۰ هزار نفر جمعیت دارد. با استفاده از فرمول کوکران، حجم نمونه موردنظر از بین مردم تهران، ۳۸۴ نفر تعیین شد، که برای تضمین بازگشت همه پرسشنامه‌ها تعداد ۵۳۸ نفر از مردم تهران توزیع شد که در نهایت ۴۹۱ پرسشنامه برای تحلیل مناسب بود. همچنین حجم نمونه گروه روحانیان نیز ۳۶۴ نفر تعیین شد که باز هم برای بالابردن درصد برگشت‌پذیری پرسشنامه‌ها، تعداد ۴۵۰ نفر از روحانیان تهران انتخاب شدند و ۴۰۱ پرسشنامه مناسب تحلیل بود. به منظور نمونه‌گیری، از روش نمونه‌گیری غیر تصادفی از نوع سهمیه‌ای استفاده شده است. برای انتخاب نمونه‌ها از بین روحانیان، ابتدا یک حدود یک‌سوم از مدارس علمیه تهران، یعنی ۲۵ مدرسه، به روش نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شدند، و سپس در هر مدرسه به‌صورت نمونه‌گیری غیر احتمالی اتفاقی، تعداد ۳۰ نفر در هر مدرسه به‌عنوان نمونه انتخاب‌شده و به پرسشنامه پاسخ دادند. به‌منظور نمونه‌گیری از مردم شهر تهران، بعد از انتخاب تصادفی دو میدان در هر یک از مناطق ۲۲ گانه شهر تهران، در هر میدان، ۶ نفر از مردم متشکل از ۳ زن و ۳ مرد به‌صورت نمونه‌گیری اتفاقی به‌منظور پاسخگویی به پرسشنامه‌ها انتخاب شدند. انتخاب این نمونه‌ها بدین‌صورت بود که از هر پنج نفر که محقق مشاهده کرد یک نفر انتخاب‌شده و از او دعوت به پاسخگویی به پرسشنامه می‌شد.

1 Samson Yuen & Gary Tang

2 Jan Teorell

برای سنجش سرمایه اجتماعی با در نظر داشتن نظریه رابرت پاتنام، سه مؤلفه/عتماد، هنجارها و شبکه‌های همکاری مدنظر قرارداده شده و از ابزار قاسمی و همکاران (۱۳۸۵) استفاده شده است. آن‌ها ضریب اسپیرمن-براون این ابزار را ۰/۸۳ ذکر کرده‌اند. مطابق با تعریف بوردیو، برای عملیاتی کردن سرمایه فرهنگی از مؤلفه‌های زیر استفاده شد: انواع فعالیت‌های تحصیلی، هنری، علمی، مذهبی و غیره و میزان ساعاتی که فرد و خانواده صرف می‌کنند تا فعالیت‌هایی را حول تولید و به‌کارگیری معانی و نمادهایی برای شکل دادن و ارتقای روحی و معنوی انجام دهند؛ مالکیت مجموعه کالاهای فرهنگی مکتوب و کالاهای صوتی و تصویری و ابزارهای فرهنگی و مجموعه مدارک تحصیلی و زبان خارجی. سرمایه اقتصادی هم با گویه‌هایی درباره اشتغال، درآمد ماهیانه، مالکیت خانه، مالکیت خودرو میزان پس‌انداز سنجش شده است.

با در نظر داشتن الگوی نظری آلموند و وربا، فرهنگ سیاسی از منظر «مشارکتی‌بودن یا تبعی‌بودن» موردبررسی قرار گرفته است. برای تعیین نوع فرهنگ سیاسی، از مؤلفه‌های «افتخار کردن و پشتیبانی از نظام سیاسی» با بهره‌گیری از سنجه پشتیبانی-بیگانگی سیاسی مولر و همکاران^۱، «احساس اثربخشی یا ناتوانی سیاسی» با بهره‌گیری از سنجه احساس ناتوانی سیاسی و نارضایتی سیاسی اولسن^۲ و «دموکراسی خواهی یا انقیاد سیاسی» با بهره‌گیری از سنجه نگرش‌های معطوف به دموکراسی وایتفیلد و اولسن^۳ استفاده شده است. برای پی بردن به اعتبار مقیاس فرهنگ سیاسی از تحلیل عاملی هم استفاده شد که ضریب KMO برابر با ۰/۸۴۴ و سطح معنی‌داری بر اساس آزمون بارتلت برابر با ۰/۰۰۰ است. این مقادیر نشان می‌دهد کفایت نمونه برای انجام تحلیل عاملی در حد قابل‌قبولی است و می‌توان مطمئن بود که داده‌ها برای انجام تحلیل عاملی مناسب هستند.

برای سنجش کنشگری سیاسی نیز از الگوی نظری میلبرث و گوئل استفاده شده است که کنشگری سیاسی را در ابعاد رأی‌دهی، فعالیت انتخاباتی و حزبی، تماس با صاحب‌منصبان، معترضان، پیام‌دهندگان و فعالیت اجتماعی بررسی کرده‌اند. برای پی بردن به اعتبار مقیاس کنشگری سیاسی از تحلیل عاملی استفاده شد. ضریب KMO برابر با ۰/۹۰۸ و سطح معنی‌داری بر اساس آزمون بارتلت برابر با ۰/۰۰۰ است. این مقادیر نشان می‌دهد کفایت نمونه برای انجام تحلیل عاملی در حد قابل‌قبولی می‌باشد و می‌توان مطمئن بود که داده‌ها برای انجام تحلیل عاملی مناسب هستند.

جدول شماره ۱) ضریب پایایی شاخص‌های پژوهش

شاخص	فرهنگ سیاسی	کنشگری سیاسی	سرمایه فرهنگی	سرمایه اجتماعی	سرمایه اقتصادی
آلفای کرونباخ	.738	.763	.765	.761	.771

پژوهش حاضر با استفاده از سنجه‌هایی انجام شده، که پایا بودنشان در پژوهش‌های گذشته نشان داده شده است. برای تحلیل پایایی (Reliability) شاخص‌های تحقیق از ضریب آلفا (Alpha) استفاده کردیم. جدول زیر ضرایب آلفا را برای شاخص مورد استفاده در این تحقیق را نشان می‌دهد. مقدار آلفا در تمامی شاخص‌های اصلی و فرعی نشان‌دهنده پایایی بالای شاخص‌های مذکور است.

1 Muller, E. N., Jukam, T. O., & Seligson, M. A (1982)

2 Olsen, Marvin Elliot (1969)

3 Whitefield, Stephen & Evans, Geoffrey (2013)

تجزیه و تحلیل داده‌ها

(۱) بررسی رابطه میان سرمایه اقتصادی با فرهنگ سیاسی در میان «مردم» و «روحانیان»

آزمون این فرضیه نشان می‌دهد که رابطه سرمایه اقتصادی با فرهنگ سیاسی در «روحانیان» و «مردم» مورد مطالعه معنی‌دار ($\text{sig} = 0/059$) نیست. هرچند که میان سرمایه اقتصادی و شاخص افتخار کردن و پشتیبانی از نظام سیاسی در میان «مردم»، رابطه‌ای معنی‌دار ($\text{sig} = 0/002$) وجود دارد و جهت نیز رابطه منفی است.

جدول شماره ۲) رابطه میان سرمایه اقتصادی با فرهنگ سیاسی

فرهنگ سیاسی	شاخص‌های فرهنگ سیاسی			متغیر وابسته	
	دموکراسی خواهی یا انقیاد سیاسی	احساس اثربخشی یا ناتوانی سیاسی	افتخار کردن و پشتیبانی از نظام سیاسی	زیر گروه‌ها	
۰,۰۳	۰,۱۰	۰,۱۳	-۰,۱۳	همبستگی	مردم
۰,۵۹	۰,۷	۰,۰۰۲	۰,۰۰۲	معنی‌داری	
۰,۰۸	۰,۰۹	۰,۰۹	-۰,۰۵	همبستگی	روحانیان
۰,۳۴	۰,۲۶	۰,۲۷	۰,۵۰	معنی‌داری	

(۲) بررسی رابطه میان سرمایه اجتماعی با فرهنگ سیاسی در میان «مردم» و «روحانیان»

آزمون این فرضیه نشان می‌دهد که هم در میان «مردم» ($\text{sig} = 0/000$) و هم «روحانیان» ($\text{sig} = 0/02$)، سرمایه اجتماعی رابطه معنی‌داری با فرهنگ سیاسی دارد. همچنین اگر ابعاد و شاخص‌های فرهنگ سیاسی را در نظر داشته باشیم، رابطه معنی‌دار و مثبتی میان شاخص افتخار کردن و پشتیبانی از نظام سیاسی با سرمایه اجتماعی هم در میان «مردم» ($\text{sig} = 0/000$) و هم «روحانیان» ($\text{sig} = 0/009$) وجود دارد.

جدول شماره ۳) رابطه میان سرمایه اجتماعی با فرهنگ سیاسی

فرهنگ سیاسی	شاخص‌های فرهنگ سیاسی			متغیر وابسته	
	دموکراسی خواهی یا انقیاد سیاسی	احساس اثربخشی یا ناتوانی سیاسی	افتخار کردن و پشتیبانی از نظام سیاسی	زیر گروه‌ها	
۰,۳۷	۰,۰۳	۰,۱۴	۰,۳۷	همبستگی	مردم
۰,۰۰۰	۰,۴۸۲	۰,۰۰۲	۰,۰۰۰	معنی‌داری	
۰,۱۲	۰,۰۹	-۰,۰۲۳	۰,۱۳	همبستگی	روحانیان
۰,۰۲	۰,۰۷	۰,۶۵	۰,۰۰۹	معنی‌داری	

(۳) بررسی رابطه سرمایه فرهنگی با فرهنگ سیاسی در میان «مردم» و «روحانیان»

آزمون این فرضیه نشان می‌دهد که میان سرمایه فرهنگی با فرهنگ سیاسی در بین گروه «مردم» رابطه معنی‌دار ($\text{sig} = 0/000$) و مثبتی وجود دارد و با افزایش سرمایه فرهنگی، فرهنگ سیاسی آن‌ها به میزان ۲۰ درصد مشارکتی‌تر می‌شود. اما این رابطه در میان گروه «روحانیان» مورد مطالعه، معنی‌دار ($\text{sig} = 0/095$) نیست.

جدول شماره ۴) رابطه سرمایه فرهنگی با فرهنگ سیاسی

فرهنگ سیاسی	شاخص‌های فرهنگ سیاسی			متغیر وابسته	
	دموکراسی خواهی یا انقیاد سیاسی	احساس اثربخشی یا ناتوانی سیاسی	افتخار کردن و پشتیبانی از نظام سیاسی	زیر گروه‌ها	
۰,۲۰	۰,۲۸	۰,۲۱	-۰,۱۱	همبستگی	مردم
۰,۰۰۰	۰,۰۰۰	۰,۰۰۰	۰,۰۰۸	معنی‌داری	
-۰,۰۰۳	-۰,۰۰۵	۰,۰۲	-۰,۰۲	همبستگی	روحانیان
۰,۹۵	۰,۹۲	۰,۶۷	۰,۶۴	معنی‌داری	

۴) بررسی رابطه فرهنگ سیاسی «مردم» و «روحانیان» با کنشگری سیاسی آن‌ها

درمجموع میان کنشگری سیاسی و فرهنگ سیاسی در هر دو گروه «مردم» ($\text{sig}=0/000$) و «روحانیان» ($\text{sig}=0/007$) رابطه‌ای معنی‌دار وجود دارد. شدت رابطه در میان گروه «مردم»، ۲۹ درصد و در میان گروه «روحانیان»، ۱۳ درصد و در جهت مثبت است. در میان گروه «مردم» مورد مطالعه، رابطه بین فرهنگ سیاسی با ابعاد کنشگری سیاسی فرهنگ سیاسی یعنی: رأی‌دهی ($\text{sig}=0/000$)، فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی ($\text{sig}=0/000$)، و اعتراض ($\text{sig}=0/010$) رابطه‌ای معنی‌دار وجود دارد. اما در میان گروه «روحانیان» مورد مطالعه تنها بُعد رأی‌دهی کنشگری سیاسی با فرهنگ سیاسی رابطه‌ای معنی‌دار ($\text{sig}=0/015$) دارد. با توجه به داده‌ها می‌توان گفت مشارکتی شدن فرهنگ سیاسی مردم، کنشگری آن‌ها را در همه ابعاد بالاتر می‌برد اما در میان روحانیان مشارکتی شدن فرهنگ سیاسی، صرفاً با بعد رأی‌دهی معنی‌دار است.

جدول شماره ۵) بررسی رابطه فرهنگ سیاسی با کنشگری سیاسی

کنشگری سیاسی	پیام دادن به مسئولین	اعتراض	فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی	رأی‌دهی	ابعاد	
					زیر گروه‌ها	
.290	.193	.116	.307	.211	همبستگی	فرهنگ سیاسی مردم
.000	.000	.010	.000	.000	معنی‌داری	
.135	.056	.055	.073	.121	همبستگی	فرهنگ سیاسی روحانیان
.007	.263	.269	.143	.015	معنی‌داری	

۵) بررسی تفاوت کنشگری سیاسی «مردم» با کنشگری سیاسی «روحانیان»

مقایسه داده‌ها نشان می‌دهد که میانگین گروه «روحانیان» (۲,۹۸) از میانگین کنشگری گروه «مردم» (۴,۲۹)، بالاتر است یا به عبارت دیگر، «روحانیان» کنشگری بیشتری نسبت به «مردم» دارند. به طور کلی میانگین متغیر کنشگری سیاسی در میان گروه «روحانیان»، ۱,۵ نمره بیشتر از مردم عادی است. اگر به مؤلفه‌های کنشگری سیاسی بنگریم، گروه «روحانیان» در همه مؤلفه‌های مذکور نیز میانگین نمره بیشتری دارند و این اختلاف مشاهده شده بر اساس نتایج آزمون مقایسه «تی» معنی‌دار و قابل تعمیم به جامعه آماری است. بررسی مؤلفه‌های این متغیر نیز نشان می‌دهد اختلاف نمرات پاسخگویان در همه چهار شاخص متغیر کنشگری سیاسی در میان «روحانیان» بیشتر است. در همه موارد نیز اختلاف مشاهده شده معنی‌دار بوده و قابل تعمیم به جامعه آماری است. در جدول زیر توصیف متغیر کنشگری سیاسی به صورتی مقایسه‌ای ارائه شده است. مطابق با داده‌ها، درحالی که ۴۵ درصد از «روحانیان»،

کنشگری سیاسی بالا دارند، این نوع کنشگری تنها در میان ۸٫۸ درصد «مردم» دیده می‌شود. از سوی دیگر، درحالی‌که ۳۹٫۶ درصد «مردم»، کنشگری سیاسی پایین دارند؛ این نسبت در میان گروه «روحانیان»، تنها ۲٫۲ درصد است.

جدول شماره ۶) بررسی تفاوت کنشگری سیاسی «مردم» با کنشگری سیاسی «روحانیان»

معنی‌داری	آزمون تی	انحراف استاندارد	حداکثر نمره	حداقل نمره	روحانیان			مردم			میزان	کنشگری سیاسی
					بالا	متوسط	پایین	بالا	متوسط	پایین		
۰٫۰۰۰	-۲۰٫۵۷	۱٫۱۵۲	۶	۲	45.0%	52.7%	2.2%	8.8%	51.6%	39.6%	میزان	کنشگری سیاسی
					4.2960			2.9816			میانگین	
۰٫۰۰۰	-۲۴٫۳۶	۳٫۴۷	۱۰	۰	58.7%	37.8%	3.5%	11.2%	36.5%	52.2%	میزان	رأی‌دهی
					7.2139			2.8041			میانگین	
۰٫۰۰۰	-۱۳٫۶۴۰	۷٫۷۶	۳۹	۸	12.7%	51.2%	36.1%	5.3%	21.6%	73.1%	میزان	فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی
					20.9112			14.4324			میانگین	
۰٫۰۰۸	-۲٫۶۵	۳٫۰۷	۱۵	۳	5.2%	31.3%	63.4%	14.9%	17.8%	67.3%	میزان	اعتراض
					6.4899			5.9432			میانگین	
۰٫۰۰۰	-۹٫۹۷	۵٫۶۶	۲۸	۶	19.4%	51.5%	29.1%	11.2%	26.3%	62.4%	میزان	پیام به مسئولین
					4.2960			2.9816			میانگین	

بحث و نتیجه‌گیری

رابطه میان سرمایه اقتصادی فرهنگ سیاسی در میان «مردم» و «روحانیان»

گرچه داده‌های پژوهش، ارتباط معنی‌داری را میان سرمایه اقتصادی با فرهنگ سیاسی در دو گروه «مردم» و «روحانیان» نشان نمی‌دهند؛ اما می‌توان گفت که فرهنگ سیاسی «مردم» و «روحانیان» به‌طور مشابه و یکسان تحت تأثیر سرمایه اقتصادی نیست. با توجه به پیشینه تاریخی نهاد روحانیت و حوزه‌های علمیه در ایران از عصر صفویه به بعد، فارغ از وضعیت اقتصادی، روحانیان همواره وارد کارزار سیاست شده‌اند و کنشگری کرده‌اند؛ از جنبش تنباکو گرفته تا ملی شدن صنعت نفت، از دوران ضدیت رضاشاه با روحانیت گرفته تا انقلاب اسلامی. هرچند فعالیت سیاسی به هزینه‌های اقتصادی نیاز دارد، اما کنشگری سیاسی روحانیان چندان تحت تأثیر وضعیت اقتصادی شخصی آن‌ها نبوده است. با پیدایش نهاد مرجعیت تقلید، شبکه روحانیت، تمرکز یافته و وجوهات شرعی توانست از مصارف محلی فراتر رود و به مصارف ملی و مرتبط با امور جهان تشیع نیز برسد. همچنین نیروی سیاسی بازار در طول تاریخ معاصر با روحانیان پیوندی بسیار نزدیک داشته و از این رهگذر ضمن برطرف نمودن نیازهای مادی روحانیان، نیازهای خویش را هم برآورده کرده است. وجوهات شرعی به‌ویژه حق امام که مستقیماً و بدون دخالت دولت از طرف مردم به روحانیت پرداخت می‌شد تأثیر به سزایی در استقلال سیاسی روحانیت داشت (سمیعی، ۱۳۹۷: ۶۷۳). بنابراین باید ریشه‌های کنشگری سیاسی روحانیان را در فرهنگ نهاد روحانیت و سرمایه اجتماعی آن جستجو کرد. البته در پژوهش حاضر، سرمایه اقتصادی شخصی روحانیان بررسی شده است و سرمایه‌های اقتصادی که روحانیان برای کنشگری سیاسی مورد بهره‌برداری قرار می‌دهند جدا از سرمایه‌های اقتصادی آنان است؛ بخشی از بی‌معنی بودن آماری رابطه سرمایه اقتصادی و فرهنگ سیاسی در مورد روحانیان به این لحاظ قابل توجیه است.

از جانب دیگر، طبق داده‌های به‌دست‌آمده، سرمایه اقتصادی در میان مردم با افتخارکردن و پشتیبانی آن‌ها از نظام سیاسی رابطه معکوس دارد؛ به‌صورتی که به نظر می‌رسد «افراد دارا تر» کمتر به نظام سیاسی افتخار و از آن پشتیبانی می‌کنند و «ندارها»، بیشتر. البته که وقتی مردم تحت فشار مادی و فقر زیاد قرار بگیرند، کم‌وبیش و دیر یا زود تمایلشان به مسببان این فشار و کسانی که از نظرشان عامل مستقیم یا غیرمستقیم این فشار هستند، کم خواهد شد (رفیع پور، ۱۳۹۶: ۳۱۹). داده‌ها علی‌رغم معنی‌دار نبودن، نشانگر رابطه ضعیف و مستقیم احساس اثربخشی سیاسی و دموکراسی‌خواهی در میان مردم است.

رابطه میان سرمایه اجتماعی با فرهنگ سیاسی در میان «مردم» و «روحانیان»

بر اساس تجزیه و تحلیل داده‌ها، می‌توان گفت که فرهنگ سیاسی در میان «مردم» نسبت به فرهنگ سیاسی «روحانیان» با شدت بیشتری (۳۷ درصد در مقابل ۱۲ درصد) با سرمایه اجتماعی مرتبط است. فرهنگ سیاسی روحانیت شیعه، ریشه در مبانی اسلام دارد و جذب سرمایه اجتماعی، آن را مشارکتی‌تر می‌کند. طبق داده‌های بدست آمده، فرهنگ سیاسی روحانیان ارتباط چندانی با سرمایه اجتماعی ندارد و روحانیان حتی در صورت فقدان سرمایه اجتماعی هم از نظام سیاسی فعلی پشتیبانی می‌کنند. این موضوع، از یک‌جهت قابل توجیه و از جهت دیگر غیرقابل پذیرفتن است. موجه است چون فرهنگ سیاسی روحانیت، برپایی حکومت اسلامی را همیشه در سر داشته است. نقطه نقد نیز اینجاست که تحقق و البته حفظ حکومت اسلامی - و هر حکومت دیگری - تنها با جذب سرمایه اجتماعی میسر می‌شود. داده‌های بدست آمده، نشانگر ایجاد شکاف میان فرهنگ سیاسی و سرمایه اجتماعی روحانیان است؛ گرچه ۸۳،۱ درصد از روحانیان موردبررسی، سرمایه اجتماعی متوسط و ۱۲،۹ درصد نیز سرمایه اجتماعی بالایی دارند، اما این سرمایه را در فرهنگ سیاسی خود دخیل نمی‌کنند: ۷۳،۴ درصد از روحانیان موردبررسی، فرهنگ سیاسی مشارکتی دارند؛ درحالی‌که تنها ۳۰،۶ درصد مردم فرهنگ سیاسی مشارکتی دارند و ۶۹،۴ درصدشان دارای فرهنگ سیاسی تبعی هستند. شریف (۱۳۸۱)، چهار سناریوی تحول فرهنگ سیاسی در ایران پسا انقلابی، طرح می‌کند: سناریوی اول و دوم به امکان دموکراتیک شدن ساخت سیاسی جامعه، سناریوی سوم هم شکل‌گیری ساخت سیاسی اقتدارگرا و فرهنگ سیاسی مشارکتی کاذب و سناریوی هم چهارم بازگشت به اقتدار سنتی است. در سناریوی آخر تلاش می‌شود تا عناصر مشارکتی فرهنگ سیاسی - که در دوران انقلاب و بعدازآن پدید آمده‌اند، جای خود را به عناصر ضد مشارکتی و تبعی بدهند. از طرف دیگر بخشی از ساخت سیاسی که مجرای مشارکت و تعریف‌کننده ابعاد مختلف جمهوریت نظام هستند، ناکارآمد شده به‌صورت صوری و تشریفاتی درمی‌آیند (شریف، ۱۳۸۱: ۱۲۳).

سرمایه اجتماعی با فرهنگ سیاسی در میان مردم نیز رابطه‌ای معنی‌داری دارد و بالا رفتن سرمایه اجتماعی مردم به میزان زیادی (۳۷ درصد) فرهنگ سیاسی آنان را مشارکتی می‌کند. جامعه‌پذیری سیاسی نقطه شروع مناسبی برای بحث درباره این فرضیه است. فرایند اجتماعی شدن از طریق عناصری مانند خانواده، گروه‌های همالان و رسانه‌های همگانی صورت می‌گیرد. این عوامل از سه طریق عمده، یعنی تقلید، آموزش و انگیزش در سراسر زندگی فرد عمل می‌کنند و البته اهمیت هریک از این موارد از یک جامعه به جامعه دیگر، از یک فرد یا گروه به فرد یا گروهی دیگر و درهرحال در طول زمان متفاوت است (راش، ۱۳۹۳: ۱۰۷). فرهنگ سیاسی، تابع جامعه‌پذیری سیاسی است و اگر روحانیان جمهوری اسلامی در فضایی جامعه‌پذیر (از نظر سیاسی) می‌شوند که سیاسی بودن، وظیفه و تکلیف ذاتی آن‌ها به شمار می‌رود؛ مردم، بیشتر از اینکه سیاسی بودن را وظیفه و تکلیف بدانند، دغدغه‌ی کار و معیشت دارند. عادت‌واره یا طرح کنشی فرد که ما آن را به فرهنگ تعبیر کرده‌ایم، تحت تأثیر سرمایه‌ها شکل می‌گیرد؛ ضرایب استاندارد سرمایه‌ها در پژوهش حاضر، نیز نشان می‌دهد که در میان مردم، سرمایه اجتماعی بیشترین تأثیر را بر فرهنگ سیاسی دارد. افزایش گستره ارتباطات و سرمایه اجتماعی در میان مردم، احتمال انگیزه مشارکت سیاسی را در آن‌ها بیشتر می‌کند؛ چراکه با افزایش سرمایه

اجتماعی فرد، اصطلاحاً از لاک خود بیرون می‌آید و انگیزه‌ها و دغدغه‌های جدیدی در او شکل می‌گیرد که ممکن است فرد را به‌سوی خروج از پیروی سیاسی و در نتیجه، فعال شدن سیاسی سوق دهد. در این حالت، فرد حتی راه‌حل مسائل و مشکلات زندگی شخصی خود را هم در مشارکت سیاسی می‌داند: مطابقت داده‌های به‌دست‌آمده، هرچه سرمایه اجتماعی مردم مورد مطالعه بیشتر بوده است، احساس اثربخشی سیاسی آن‌ها نیز به میزان ۰,۱۴ درصد افزایش پیدا کرده است.

رابطه سرمایه فرهنگی با فرهنگ سیاسی در میان «مردم» و «روحانیان»

با توجه به داده‌ها، سرمایه اجتماعی «مردم» با فرهنگ سیاسی آن‌ها، رابطه‌ای مثبت و معنی‌دار دارد و افزایش سرمایه اجتماعی، فرهنگ سیاسی مردم را مشارکتی‌تر می‌کند (به مقدار ۲۰ درصد)؛ اما در گروه «روحانیان»، سرمایه فرهنگی با فرهنگ سیاسی رابطه معنی‌داری ندارد. به نظر می‌رسد با توجه به ریشه داشتن فرهنگ سیاسی روحانیان در دین اسلام، افزایش سرمایه فرهنگی، تغییری در آن ایجاد نمی‌کند؛ اما در گروه مردم، سرمایه فرهنگی با تمام شاخصه‌های فرهنگ سیاسی رابطه‌ای معنی‌دار دارد.

ساموئل هانتینگتون^۱ عنوان می‌کند که در میان عوامل منزلتی، میزان تحصیلات فرد بیشترین تأثیر را بر مشارکت سیاسی دارد. عامل دومی که احتمال مشارکت و فعالیت سیاسی-اجتماعی فرد را بیشتر می‌کند؛ مجاری سازمانی است، یعنی عضویت فرد در انواع گروه‌ها و سازمان‌های اجتماعی؛ مانند اتحادیه‌های شغلی و صنفی، گروه‌های مدافع، علایق خاص و غیره. به‌زعم او، بین گسترش فرصت‌های تحرک اجتماعی فردی و مشارکت سیاسی در کوتاه‌مدت، رابطه‌ای معکوس دیده می‌شود و اگر افرادی بتوانند با افزایش سطح تحصیلات، انتقال به شغل پر منزلت‌تر یا کسب درآمد بیشتر، وضعیت اقتصادی و اجتماعی خود را بالا ببرند؛ معمولاً از مشارکت در سیاست و فعالیت اجتماعی صرف‌نظر می‌کنند (ربیع، ۱۳۸۰: ۷۵-۷۴). داده‌های پژوهش حاضر نیز نشان می‌دهد، با بالا رفتن سرمایه فرهنگی در میان مردم، شاخص «افتخار کردن و پشتیبانی از نظام سیاسی» در میان آن‌ها به میزان ۱۱ درصد کمتر می‌شود. به‌موازات افزایش سرمایه فرهنگی و آگاهی افراد از مشکلات نیز، افتخار و حمایت آن‌ها از نظام سیاسی را کاهش می‌دهد. افزایش سرمایه فرهنگی، احساس اثربخشی سیاسی مردم را بیشتر می‌کند (به میزان ۲۱ درصد). اما باید توجه داشت که در حال حاضر، شرایط مساعدی برای مشارکت سیاسی مردم در ایران وجود ندارد؛ نهادهای مدنی و سیاسی کنشگری سیاسی غائب هستند و مدت‌هاست که رأی دادن - پایین‌ترین حد کنش سیاسی - تنها عرصه مشارکت مردم در سیاست بوده است. تنها ۸,۸ درصد از نمونه‌های گروه «مردم»، کنشگری سیاسی بالایی دارند درحالی‌که کنشگری سیاسی بالا در میان گروه «روحانیان»، ۴۵ درصد است. بنا بر گزاره‌های پیش‌گفته، احتمال می‌رود که افزایش سرمایه فرهنگی، منجر به از دست دادن «احساس افتخار به نظام سیاسی» ناکارآمد، و متعاقب آن، احساس اثربخشی سیاسی بیشتری در مردم شود. افزایش سرمایه فرهنگی، توقعاتی ایجاد می‌کند که نظام سیاسی فعلی قادر به تحقق بخشیدن به آن‌ها نیست؛ لذا افراد راهکارهایی برای رسیدن به جامعه سیاسی مطلوب دموکراتیک، در ذهن پرورانده و برای رسیدن به آن، به کنش سیاسی می‌اندیشند. یافته‌های پژوهش نشانگر آن است که افزایش سرمایه فرهنگی، دموکراسی خواهی مردم را افزایش می‌دهد (به میزان ۲۸ درصد)؛ بعلاوه اینکه افزایش سرمایه فرهنگی، فرهنگ سیاسی گروه مردم را مشارکتی‌تر می‌کند (به میزان ۲۰ درصد).

اگر بپذیریم که فضای سیاسی فعلی ایران، امکان تجربه عملی حس توانایی سیاسی - که به‌واسطه افزایش سرمایه فرهنگی در آن‌ها شکل گرفته است - را در اختیار مردم قرار نمی‌دهد؛ فقدان عناصر لازم برای تجربه کنشگری سیاسی، افراد را نسبت به نظم سیاسی بیگانه می‌کند. مایکل راش عنوان می‌کند که بیگانگی تنها به شکل انفعال نماید نمی‌شود؛ بلکه ممکن است به فعالیت

سیاسی قابل ملاحظه منجر شود؛ به‌ویژه فعالیتی که متضمن عمل سیاسی خشن و انقلاب است. عدم دخالت یا مشارکت به میزان کم ممکن است نتیجه عواملی خارج از کنترل فرد باشد، مثلاً در جایی که گروه‌های معینی از افراد حق رسمی یا قانونی برای مشارکت نمی‌یابند یا با زور از استیفای حقوق آن‌ها و خواستشان برای پرداختن به فعالیتی سیاسی جلوگیری می‌شود (راش، ۱۳۹۳: ۱۴۳). رفیع پور، پیش‌زمینه‌های نارضایتی و درنهایت وقوع انقلاب اسلامی را توسعه اجتماعی در ایران می‌داند. به‌زعم او مدرنیزاسیون، ضمن تشدید نابرابری اجتماعی، امکانات و توانایی درک این نابرابری را نیز فراهم کرد. مدرنیزاسیون نظام ارزشی را هم در زمینه‌هایی تغییر داد و لذا نابرابری ادراک‌شده، دیگر از نظر مردم مشروع به نظر نمی‌رسید و غیرقابل تحمل بود (رفیع پور، ۱۳۹۶: ۱۰۳). با توجه به یافته‌های پژوهش حاضر، می‌توان یک احتمال را مطرح کرد اما قبل از طرح صریح، مواردی را مرور می‌کنیم. طبق داده‌های موجود؛ سطح سواد مردم پس از انقلاب اسلامی از کمتر از ۵۰ درصد به حدود ۸۷ درصد افزایش یافته و با رشد ۷۰ درصدی مواجه شده است (احمدی، ۱۳۹۶) و از سوی دیگر، در حال حاضر، اقتصاد ایران با بیکاری گسترده در گروه سنی جوانان به‌خصوص دانش‌آموختگان دانشگاهی مواجه است و به‌طور متوسط بیش از ۴۰ درصد از بیکاران کشور تحصیلات دانشگاهی دارند. مطابق با پژوهش‌های انجام‌شده، میان متغیر آموزش و ارتقای سرمایه فرهنگی در ایران همبستگی مثبت و معنی‌داری وجود دارد و شاخص‌های آموزش، به‌درستی می‌توانند ارتقاء سرمایه فرهنگی در ایران را پیش‌بینی و تبیین کنند (سپهرنیا و همکاران، ۱۳۹۴). جدای از این موارد می‌توان گسترش رسانه‌های دیجیتال و روند روزافزون استفاده از این رسانه‌ها را نیز در نظر داشت که امکان اطلاع‌آنی از اخبار و وقایع کشور را به مردم می‌دهد. پیرو نظریه احساس محرومیت نسبی رابرت گار^۱، فرد زمانی احساس محرومیت نسبی می‌کند که ببیند شخص دیگری، چیزی دارد که او ندارد؛ و مایل است آن را داشته باشد. هرچه امکانات پیشرفت در افراد و گروه‌های مرجع دیگر (یعنی در گروه‌هایی که انسان خود را با آن‌ها مقایسه می‌کند) بیشتر باشد، انتظارات فرد بیشتر می‌شود و احساس محرومیت نسبی افزایش می‌یابد. بنابراین می‌توان گفت که گسترش و بالا رفتن سطح آموزش، موجب بالا رفتن سطح انتظارات و پیرو آن، پیدایش بی‌عدالتی و محرومیت نسبی می‌شود (گار، ۱۳۸۸). اگر احساس محرومیت نسبی را -چه در اقتصاد و چه در سیاست- عاملی مؤثر در وقوع انقلاب ۱۳۵۷ بدانیم، می‌توان گفت که احتمالاً در نظام سیاسی ایران تغییر و تحولاتی روی می‌دهد که توسعه سیاسی هرچه بیشتر را به ارمغان می‌آورد. از یک‌سو، به‌واسطه تحصیلات انتظاراتی در افراد به لحاظ سیاسی و اقتصادی ایجاد شده است که جامعه در شرایط فعلی، قادر به تحقق آن‌ها نیست؛ از سوی دیگر، امروزه شاهد شکل‌گیری طبقه مرفه جدیدی هستیم که افراد خود را با آن مقایسه می‌کنند و احساس بی‌عدالتی نسبی در آن‌ها برانگیخته می‌شود. «طبقه مرفه جدید» ریشه‌های روشنی در اقتصاد سیاسی دارد؛ اما منحصر در آن نیست. اگرچه «طبقه» در ادبیات و وضعیت رایج، در نسبت با تولید ثروت شکل می‌گیرد اما ریشه ایجاد طبقه مرفه جدید به‌مثابه یک ناطقه، «انحصار» است. طبقه مرفه جدید از طریق انحصار در ثروت و قدرت متمایز می‌شود و منزلت می‌یابد و با «طبقه متوسط به بالا»، که می‌کوشد از طریق مصرف متمایز شود، در همبستگی قرار می‌گیرد. شکل‌گیری طبقه مرفه جدید در ایران پس‌انقلاب، منتهی به ایجاد حلقه بسته‌ای از افراد مرتبط با قدرت شده که علی‌رغم «متغیر» بودن موقعیت‌شان در مناصب گوناگون، «متزلزل» نیستند. افرادی که در دوره‌ای وارد قدرت می‌شوند و در تمام ادوار پس‌از آن در همان موقعیت باقی می‌مانند (نامخواه، ۱۳۹۶). بنابراین امروزه در جامعه ایرانی، از یک‌سو با افرادی مواجه هستیم که انحصار قدرت و ثروت را با کمترین میزان پاسخگویی در دست دارند و از سوی دیگر با عموم مردمی مواجهیم که به‌واسطه افزایش سرمایه فرهنگی‌شان، از وضعیت مذکور ناراضی بوده و در جستجوی عدالت اجتماعی، سیاسی و اقتصادی هستند.

دغدغه اصلی و کنونی «طبقه متوسط» ایران، فارغ از جناح‌بندی‌های سیاسی موجود، توسعه همه‌جانبه اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اخلاقی ایران است. تاریخ توسعه سیاسی جوامع توسعه‌یافته نشان می‌دهد که جوامعی با طبقه متوسط جدید و شهری قوی، درنهایت به توسعه دست‌یافته‌اند (دارابی، ۱۳۹۴). امروزه شاهد طبقه متوسط جدیدی هستیم که خواهان عدالت در زمینه‌های گوناگون است و در مقابل «طبقه مرفه جدیدی» در جامعه نضج گرفته که انحصار قدرت و ثروت را در دست دارد و این موضوع را تحت عناوینی چون «زن خوب» و «آقازادگی» به نمایش عمومی می‌گذارد. طبقه متوسط جدید ایرانی، سرمایه فرهنگی بالایی دارد، آگاهی‌اش از وضعیت سیاسی و اقتصادی کشور بیشتر شده و در نتیجه خواهان مشارکت سیاسی فعالانه است، تمایل به زورستیزی و استبدادگریزی دارد و همچنین در مواجهه با طبقه مرفه جدید احساس بی‌عدالتی نسبی می‌کند. از دیدگاه ساموئل هانتینگتون توسعه سیاسی عبارت است از آفرینش نهادهای سیاسی دارای ویژگی‌های پیچیدگی، استقلال و انسجام برای جذب و تنظیم مشارکت گروه‌های جدید و ترویج تغییر اجتماعی و اقتصادی در جامعه (هانتینگتون، ۱۳۷۰: ۸۶). به نظر او از آنجاکه در فرایند توسعه سیاسی، تقاضاهای جدیدی به‌صورت مشارکت و ایفای نقش‌های جدیدتر ظهور می‌کنند؛ لذا نظام سیاسی باید از ظرفیت و توانایی‌های لازم برای تغییر وضعیت برخوردار باشد، در غیر این صورت سیستم با بی‌ثباتی، هرج‌ومرج، اقتدارگرایی و زوال سیاسی مواجه خواهد شد و امکان دارد پاسخ جامعه به این نابسامانی‌ها به شکل انقلاب تجلی کند (قوام، ۱۳۷۹: ۱۶). لذا می‌توان گفت که طبقه متوسط و فرهیخته جدید در مواجهه با طبقه مرفه جدید (که از اکثریت منابع اقتصادی و سیاسی کشور استفاده می‌کند)، احساس محرومیت نسبی می‌کند و خواهان ایجاد فرصت‌های عادلانه برای همه اعضای جامعه است. حرکت طبقه متوسط در این راستا می‌تواند به توسعه سیاسی ایران منجر شود. اما به‌عنوان نکته پایانی باید توجه داشت که همان‌گونه که راش می‌گوید، درجات نسبی بی‌تفاوتی، بدبینی و بیگانگی، ممکن است علت عدم مشارکت در سطوح بالای مشارکت سیاسی نیز باشد (راش، ۱۳۹۳: ۱۴۲).

رابطه فرهنگ سیاسی با کنشگری سیاسی در میان «مردم» و «روحانیان»

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهند که میان فرهنگ سیاسی و کنشگری سیاسی هم در میان گروه «مردم» و هم گروه «روحانیان»، رابطه‌ای معنی‌دار وجود دارد. ارتقای فرهنگ سیاسی و مشارکتی شدن آن، کنشگری سیاسی مردم مورد مطالعه را به میزان ۲۹ درصد افزایش می‌دهد اما حرکت فرهنگ سیاسی روحانیان به سمت مشارکتی شدن، کنشگری سیاسی آن‌ها را تنها به میزان ۱۳٫۵ می‌افزاید. بنابراین، یافته‌ها حاکی از این است که با حرکت فرهنگ سیاسی مردم و روحانیان به سمت مشارکتی شدن، کنشگری سیاسی هردو گروه افزایش پیدا می‌کند؛ گرچه این موضوع در مورد مردم با قوت بیشتری وجود دارد.

نظام سیاسی فعلی، ضمن به رسمیت شناختن حق کنشگری سیاسی برای روحانیان، امکانات و دسترسی‌هایی نیز به‌طور رسمی و یا غیررسمی برای کنش سیاسی در اختیار روحانیان قرار داده است. همین موضوع منجر به این شده که فرهنگ سیاسی روحانیان به نسبت سایر مردم، مشارکتی‌تر باشد و در نتیجه کنشگری سیاسی بیشتری انجام دهند. اما چنانچه پیش‌تر نیز ذکر شد، عامه مردم ایران، به علت فقدان امکان‌های مشارکت و کنش سیاسی، به‌تدریج واجد فرهنگ سیاسی با جهت‌گیری تابعانه شده‌اند. بنا بر یافته‌های پژوهش حاضر، نه‌تنها فرهنگ سیاسی روحانیان به‌طور متوسط، ۷ نمره مشارکتی‌تر از مردم است؛ بلکه ۴۵ درصد از روحانیان مورد مطالعه، کنشگری سیاسی بالایی دارند، درحالی‌که تنها ۸٫۸ درصد از مردم مورد مطالعه کنشگری سیاسی بالایی دارند. از سوی دیگر، با افزایش سرمایه فرهنگی در میان مردم، انگیزه مشارکت و کنش سیاسی بالا می‌رود و میان سرمایه اجتماعی و فرهنگی مردم نیز همبستگی معنی‌داری وجود دارد (لازم به ذکر است که طبق یافته‌های پژوهش، سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی در میان روحانیان همبستگی معنی‌داری

ندارند). بنابراین هم‌زمان افزایش سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی نیز افزایش می‌یابد و افزایش سرمایه‌های مذکور، فرهنگ سیاسی را مشارکتی‌تر می‌کند و در نتیجه تقاضای کنشگری سیاسی بیشتری ایجاد می‌شود.

بنا بر داده‌های پژوهش، گروه «روحانیان» مورد مطالعه، فرهنگ سیاسی مشارکتی دارند و گرچه میان فرهنگ سیاسی و کنشگری سیاسی در میان گروه «روحانیان» نیز رابطه‌ای معنی‌دار وجود دارد، اما ارتقای فرهنگ سیاسی تأثیر کمتری بر افزایش کنشگری سیاسی آن‌ها دارد (۱۳،۵ درصد). می‌توان به این یافته از زاویه رسمیت یافتن کنشگری سیاسی روحانیان در جمهوری اسلامی نگاه کرد و اینکه کنشگری سیاسی، از جمله وظایف روحانیان در جمهوری اسلامی به شمار می‌رود. برای توجیه این موضوع، موارد دیگری از جمله دلایل و علایق شخصی و یا گرایش‌های سیاسی را نیز می‌توان مدنظر قرارداد؛ به عنوان مثال برخی روحانیان نیز گرچه ذهنیت مشارکتی سیاسی پیدا کرده‌اند اما به دلایل شخصی از جمله ترجیح به زهدان دینی، از کنشگری خودداری می‌کنند. توجه به این نکته نیز مهم است که نظام سیاسی فعلی، باب میل برخی روحانیان نیست و علی‌رغم داشتن فرهنگ سیاسی مشارکتی، برای کنشگری سیاسی از سوی نظام با محدودیت‌هایی مواجه می‌شوند.

بررسی تفاوت کنشگری سیاسی «مردم» با کنشگری سیاسی «روحانیان»

با توجه یافته‌های پژوهش، بین کنشگری سیاسی «مردم» و «روحانیان» تفاوتی معنی‌دار وجود دارد و می‌توان گفت کنشگری سیاسی «روحانیان» بیشتر از «مردم» است. در حالی که ۴۵ درصد از گروه «روحانیان» مورد مطالعه، کنشگری سیاسی بالایی دارند، کنشگری سیاسی پایین در میان آن‌ها تنها ۲،۲ درصد است و ۵۲،۷ درصد نیز از لحاظ کنشگری سیاسی نمره متوسطی دارند. فرهنگ سیاسی روحانیان مورد مطالعه به طور متوسط ۷ نمره بیشتر از مردم عادی است. نگاهی به بُعد «احساس اثربخشی» فرهنگ سیاسی قضیه را روشن‌تر خواهد کرد: ۲۱،۱ درصد از روحانیان مورد مطالعه احساس اثربخشی سیاسی بالایی دارند، در حالی که تنها ۹ درصد مردم این گونه احساس می‌کنند. اگر طبق مدل نظری پژوهش حاضر، بپذیریم که فرهنگ سیاسی است که کنش سیاسی را جهت می‌دهد؛ رابطه این دو توجیه‌پذیرتر می‌نماید. عنوان شد که فرهنگ سیاسی روحانیان در جمهوری اسلامی ایران مشارکتی است و در نتیجه، روحانیان کنشگری سیاسی بیشتری نسبت به مردم عادی انجام می‌دهند و بنابراین حضور پررنگ‌تری در فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی، اعتراض، پیام دادن به مسئولین دارند. تنها ۸،۸ درصد از گروه «مردم» مورد مطالعه، نمره بالایی در کنشگری سیاسی دارند، در حالی که ۳۹،۶ درصد نمره پایین و ۵۱،۶ درصد نیز نمره بالایی دارند. بدین ترتیب می‌توان چنین برداشت کرد که کنشگری سیاسی مردم کمتر از کنشگری سیاسی روحانیان است.

میلبرث در کتاب مشارکت سیاسی، سلسله مراتبی مشارکت از عدم درگیری تا گرفتن مقام رسمی دولتی را عنوان می‌کند و پایین‌ترین سطح مشارکت واقعی را رأی دادن در انتخابات می‌داند. او مردم آمریکا را به سه گروه تقسیم می‌کند: ۱- «گلادیاتورها» یا کسانی که غالباً در سیاست فعال هستند، ۲- «تماشاگرها» یا کسانی که به حداقل در سیاست درگیرند و ۳- «بی‌تفاوت‌ها» یا کسانی که در سیاست درگیر نمی‌شوند. گلادیاتورهای سیاسی، اشخاصی هستند که برای کنار آمدن با محیطشان به خوبی پرورش یافته‌اند. آن‌ها شخصاً احساس می‌کنند که تأثیرگذار هستند، خودشان را می‌شناسند و به مهارت و دانش خودشان مطمئن هستند (میلبرث و گوئل، ۱۳۸۶: ۱۳۲-۱۳۳). با مدنظر قراردادن این نظر میلبرث و گوئل، می‌توان گفت که در نظم سیاسی فعلی ایران، روحانیان، مهم‌ترین «گلادیاتورهای سیاسی» هستند و مردم نیز یا «تماشاگر» هستند و یا «بی‌تفاوت»: همان‌گونه که عنوان شد ۲۱،۱ درصد از روحانیان مورد مطالعه احساس اثربخشی سیاسی بالایی دارند، در حالی که تنها ۹ درصد مردم این گونه احساس می‌کنند. تصور و پنداشت که افراد به شدت در رفتار آن‌ها در زمینه مشارکت مؤثر است؛ ریشه قلت یا فقدان گرایش و رفتار مشارکتی در یک جامعه،

به‌نظام دیدگاه‌هایی برمی‌گردد که فرد در ارتباط با فرهنگ، باورها و تصویری که نسبت به محیط و پیرامون خود دارد. هرقدر، باورها، گرایش‌ها و فرهنگ اجتماعی احساس بی‌قدرتی را در افراد تقویت کند گرایش آن‌ها به مشارکت کاهش می‌یابد و افرادی که کاملاً احساس بی‌قدرتی می‌کنند اعتماد به نفس خود را در عرصه اجتماعی از دست داده و کمتر مشارکت دارند (علوی تبار، ۱۳۸۲: ۱۲). رفتار سیاسی در بستری شکل می‌گیرد که به رفتارهای کنشگران شکلی خاص و جهتی مشخص می‌دهد و باعث می‌شود تا افراد مختلف در شرایط یکسان، رفتارهای مشابهی نشان دهند (میکاییلی، ۱۳۹۱). با توجه به یافته‌های تحقیق کنشگری سیاسی روحانیان با کنشگری سیاسی مردم متفاوت است و می‌توان علل این موضوع را در فرهنگ سیاسی آن‌ها جستجو کرد که کنش سیاسی‌شان را جهت می‌دهد و منبعث از انواع سرمایه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آن‌هاست.

منابع

- احمدی، صادق (۱۳۹۶). ارتقاء فوق‌العاده سطح سواد مردم ایران در ۴۰ سال اخیر، <http://fna.ir/a3sjc3>، مرداد ۱۳۹۸.
- بالاغی، فرهاد (۱۳۹۱). «بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی در ارتقاء بهره‌وری کل عوامل تولید بخش صنعت ایران ۱۳۸۸-۱۳۸۰»، پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد واحد علوم تحقیقات تهران.
- بورديو، پیر (۱۳۹۵). *تمایز: نقد اجتماعی قضاوت‌های ذوقی*، ترجمه حسن چاوشیان. تهران: نشر ثالث.
- جمشیدی‌ها، غلامرضا و پرستش، شهرام (۱۳۸۵). «دیالکتیک منش و میدان در نظریه عمل پیر بورديو». *نامه علوم اجتماعی*، دوره جدید، شماره ۳۰.
- جوادی، علی‌محمد، برادران، محمدعلی، و برادران، مراد (۱۴۰۰). رابطه بین طبقه اجتماعی و فرهنگ سیاسی در شهر اردبیل. *رفاه اجتماعی*، ۸۳(۳)، ۲۸۹-۳۵۱. <https://sid.ir/paper/fa965113SID>.
- دارابی، علی (۱۳۹۴). «طبقه متوسط جدید و توسعه سیاسی ایران پس از انقلاب اسلامی». *مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران*، سال هشتم، شماره اول.
- راش، مایکل (۱۳۹۳). *جامعه و سیاست*، ترجمه مهدی صبور، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ربیعی، علی (۱۳۸۰). *جامعه‌شناسی تحولات ارزشی: نگاهی به رفتارشناسی رأی‌دهندگان در دوم خرداد ۱۳۷۶*، چاپ اول، نشر فرهنگ و اندیشه.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۹۶). *توسعه و تضاد: کوششی در جهت تحلیل علل پیدایش انقلاب اسلامی و مسائل اجتماعی ایران*، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- سپهرنیا، رزیتا؛ دلاور؛ علی و صالحی امیری، سید رضا (۱۳۹۴). «رابطه آموزش با ارتقای سرمایه فرهنگی در ایران»، *فصلنامه روانشناسی تربیتی*، سال یازدهم، شماره سی و هشتم.
- سمیعی، محمد (۱۳۹۷). *نبرد قدرت در ایران؛ چرا و چگونه روحانیت برنده شد*، تهران: نشر نی.
- شارع‌پور، محمود (۱۳۸۵). *سرمایه اجتماعی، مفهوم‌سازی، سنجش و دلالت‌های سیاست‌گذاری*، انتشارات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، مازندران.
- شریف، محمدرضا (۱۳۸۱). *انقلاب آرام: درآمدی بر تحول فرهنگ سیاسی در ایران*، تهران: انتشارات روزنه.
- علوی تبار، علیرضا (۱۳۸۲). *مشارکت در اداره امور شهرها، بررسی الگوی مشارکت شهروندان در اداره امور شهرها*، تهران: انتشارات سازمان شهرداری‌های کشور.
- فیلد، جان (۱۳۸۵). *سرمایه اجتماعی*، ترجمه غلامرضا غفاری و حسین رضائی، تهران: نشر کویر.
- قوام، سید عبدالعلی (۱۳۸۱). *سیاست‌های مقایسه‌ای*، تهران: سمت.
- قوام، عبدالعلی (۱۳۷۹). *چالش‌های توسعه سیاسی*، تهران: نشر قومس.
- کاویانی راد، مراد، عزیزی، علی (۱۳۹۰). «نقش هویت مکانی در بروز کنش سیاسی مطالعه موردی: میدان و خیابان انقلاب شهر تهران»، *نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی*، سال یازدهم، شماره ۲۰.
- کرایب، یان (۱۳۹۶). *نظریه اجتماعی کلاسیک: مقدمه‌ای بر اندیشه مارکس، وبر، دورکیم، زیمل*، ترجمه شهناز مسمی‌پرست، تهران: نشر آگه.
- کنوبلاخ، هربرت (۱۳۹۰). *مبانی جامعه‌شناسی معرفت*، ترجمه کرامت الله راسخ، تهران: نشر نی.
- گر، تد رابرت (۱۳۸۸). *چرا انسان‌ها شورش می‌کنند*، ترجمه علی مرشدی زاد، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- گرنفل، مایکل (۱۳۸۸). *مفاهیم کلیدی پیر بورديو*، ترجمه محمدمهدی لیبی، تهران: نشر افکار.
- گل محمدی، احمد (۱۳۹۴). *درآمدی بر شناخت و سنجش فرهنگ سیاسی*، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.
- مظفری، آیت (۱۳۹۴). «نقش روحانیت در پیروزی انقلاب اسلامی»، *فصلنامه فرهنگی بصیرتی تبلیغی پیام*، زمستان ۱۳۹۴، شماره ۱۱۶.

- موسوی، میرطاهر و علی پور، پروین (۱۳۹۱). *تأملی بر نظریه‌های سرمایه اجتماعی در جامعه‌شناسی*، تهران: جامعه‌شناسان.
- میکاییلی، محمد (۱۳۹۱). «تأثیر فرهنگ سیاسی بر رفتار سیاسی در بین دانشجویان دانشگاه تهران»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی، دانشکده علوم سیاسی دانشگاه تهران.
- میلبرث، لستر؛ گوئل، لیل (۱۳۸۶). *مشارکت سیاسی*، ترجمه سید رحیم ابوالحسنی، تهران: نشر میزان.
- نامخواه، مجتبی (۱۳۹۶). طبقه مرفه جدید به چه سمت میل می‌کند؟ <http://yon.ir/LTOSq>، مرداد ۱۳۹۸.
- هانتیگتون، ساموئل (۱۳۷۰). *سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی*، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: نشر علم.
- وبسایت نسیم آنلاین (۱۳۹۴). مدیر حوزه‌های علمیه استان تهران: تهران ۷۰۰۰ طلبه دارد، <http://old.nasimonline.ir/Content/Detail/۲۰۰۸۰۵۶>، شهریور ۱۳۹۷.
- یاسریان، محمد (۱۳۹۰). مطالعه رابطه سرمایه فرهنگی با اعتماد نهادی، پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد دانشگاه تهران.

- Almond, G. A. (1956). Comparative Political Systems. *The Journal of Politics*, 18(3), 391–409. <https://doi.org/10.2307/2127255>
- Bourdieu, P. (1986). 'The forms of capital' in J.G. Richardson (ed) *Handbook of theory and research for the sociology of education*, New York: Greenwood Press, pp. 241-258.
- Marvin E. Olsen, Two Categories of Political Alienation, *Social Forces*, Volume 47, Issue 3, March 1969, Pages 288–299, <https://doi.org/10.2307/2575027>
- Masoudi, N., Mohammadi, A., & Azin, A. (2021). Investigating the Effect of Social Capital on Political Culture (Case study: Teachers of Khorramabad). *Sociological Studies of Youth*, 12(40), 51-70. <https://doi.org/10.22034/SSYJ.2021.680382>
- Muller, E. N., Jukam, T. O., & Seligson, M. A. (1982). Diffuse Political Support and Antisystem Political Behavior: A Comparative Analysis. *American Journal of Political Science*, 26(2), 240–264. <https://doi.org/10.2307/2111038>
- Samson Yuen & Gary Tang (2023) Instagram and social capital: youth activism in a networked movement, *Social Movement Studies*, 22:5-6, 706-727. <https://doi.org/10.1080/14742837.2021.2011189>
- Shahin, Mahdi (2016). The Relationship between Social Capital and Political Participation. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 7(2 S1), 136. <https://doi.org/۱۰.۵۹۰۱/mjss.۲۰۱۶.v7n۲s۱p۱۳۶>
- Stephen Whitefield & Geoffrey Evans (1996) Support for Democracy and Political Opposition in Russia, 1993-1995, *Post-Soviet Affairs*, 12:3, 218 242. <https://doi.org/10.1080/1060586X.1996.10641423>
- Teorell, Jan. (2003). Linking Social Capital to Political Participation: Voluntary Associations and Networks of Recruitment in Sweden1. *Scandinavian Political Studies*. 26. 49 - 66. <https://doi.org/10.1111/1467-9477.00079>